

УДК 007 : 304 : 655

О. А. Щирба, О. І. Босак

Українська академія друкарства

**ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ЛІТЕРАТУРНИХ АЛЬМАНАХІВ В УКРАЇНІ
(СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

Обґрунтовуються особливості історичного розвитку альманахів, потреба їх трансформації в сучасних умовах; вивчення літературних альманахів крізь призму умов їх функціонування як видань національної меншини.

Альманах, збірки, цензура, видавці, процес, примірник, періодика

Вивчення альманахів було й залишається одним із важливих та актуальних напрямів дослідницької діяльності, що пояснюється значним розвитком жанрів цих видань на книжковому ринку, а також типологічною неоднорідністю. Спекулюючи на моді і переслідуючи лише комерційні цілі, окремі спритні й некваліфіковані, а то й реакційні видавці, створили цілу «альманашну зливу», що не відзначалося в значній своїй частині будь-якими художніми якостями і дезорієнтувало читачів. Перші українські альманахи з'явилися в 30–40-х рр. ХІХ ст. у Харкові — єдиному тоді на Україні університетському місті, де вже сформувалися літературні традиції й існувала видавнича база у вигляді університетської друкарні. Це були «Украинский альманах», фольклорно-історичні збірки «Запорожская старина», «Утренняя звезда», «Украинский сборник», «Сніп», «Молодик», «Южный руський сборник» [2, с. 78].

Середина ХІХ ст. стала періодом подальшого стрімкого розвитку української літератури, основний ідейний зміст якої визначала антисамодержавна й антикріпосницька спрямованість. Так, «Украинский альманах» видавали І. І. Срезневський і І. В. Росковшенко. У кількох книгах видані збірники «Утренняя звезда» — у двох, «Молодик» — у чотирьох. Окремі книги цих збірників містили твори української літератури, решта — російської. «Утреннюю звезду» видав І. М. Петров, «Молодик» — І. Є. Бецький; обидва вони — представники російської журналістики, які сприяли становленню нової української літератури. У виданні цих збірників брав участь Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. В «Утреннюю звезду» і «Молодик» увійшли твори Т. Г. Шевченка, П. П. Гулак-Артемовського, Є. П. Гребінки. До харківської групи альманахів хронологічно належать «Киевлянин» М. О. Максимовича — «більш учений, ніж літературний альманах», за визначенням В. Г. Белінського [8, с. 147], і «Ластівка» Є. П. Гребінки.

Процес становлення нової української літератури відбувався не тільки на Наддніпрянській Україні. Літературне відродження починалося в ці роки і в Галичині. «Русалка Дністрова» здійснила давні наміри М. Шашкевича і його товаришів — відродила народну мову в літературі й літературу на народній основі. Перелік друкованих видань 50-х рр. XIX ст. завершується альманахом «Хата» і журналом «Основа». Альманах «Хата» важливий як черговий етап на шляху до створення українського періодичного видання, до якого так докладали зусиль українські письменники попередніх десятиліть. Останній альманах 60-х рр. — «Галичанин», чотири випуски якого видали Б. А. Дідицький і Я. Ф. Головацький. Характерною ознакою видання є те, що в ньому друкувалися наддніпрянські, буковинські й закарпатські письменники. Незважаючи на цензурні труднощі, у 1880–1890 рр. виходить декілька літературних альманахів, правда, «покалічених» цензурою, але важливих для української літератури. Слід виокремити такі як «Луна», виданий О. Кониським за допомогою М. Старицького (були спроби видати в Києві газету під цією назвою), дві частини альманаху «Рада» та чотири книги альманаху «Складка», дві з яких видав харківський поет-лікар В. С. Александров, а дві останні — його найближчий друг і учень — поет К. Білиловський. З галицьких альманахів 80–90-х рр. потрібно згадати «жіноче» видання — «Перший вінок». Після 1905 р. з'являються численні українські періодичні видання, але вони швидко занепадають. Причина цього — фінансові, цензурні й політичні обставини.

Нестабільність періодичної преси призводить до того, що альманахів і збірників виходить все більше. Крім реалістичних збірників, які відображали традиції критичного реалізму, що був характерним для української літератури XIX ст., на початку XX ст. виходить ряд альманахів естетського, модерністичного, навіть декадентського характеру, які описують тодішні занепадницькі настрої в літературі («З-над хмар і з долин», «З потоку життя», «Терновий вінок»). Ці альманахи були спробою частини письменницької інтелігенції віддалитися від життєвих проблем і заглибитися в мистецтво. Ніби на протигагу декадентському альманахові «З-над хмар і з долин», письменники М. Коцюбинський і М. Чернявський видали в Херсоні альманах іншого напрямку, новаторський, — «З потоку життя» (1905). Завершує репертуар українських літературних альманахів і збірників дореволюційний період таких видань «Червона квітка» (Львів, 1905), «З неволі» (Вологда, 1908).

Сучасні літературні альманахи містять художні твори різних жанрів, розділи літературної критики, есеїстику, публіцистичні матеріали тощо. Сьогодні в Україні вони видаються достатньо часто та охоплюють широке коло жанрів і літературних напрямів. Найбільше альманахів видається у Київській, Тернопільській та Сумській областях. Здебільшого сучасні літературні альманахи пропагують нову та найновішу літературу, це стосується, передусім, «моллодих» видань («Курінь», «Криниця», «Рідний край» тощо). Їх наклад становить 1–2 тис. примірників, що вкрай мало для літературних видань; більшість із них не передплачують навіть бібліотеки [4, с. 53].

Українські літературні альманахи й збірники є дуже цінними літературними виданнями. Вони друкували надзвичайно багатогранний і різноманітний матеріал — художні твори, переклади, статті, наукові розвідки, зразки народної творчості, рецензії, замітки тощо. Однак цензурні утиски зменшили друкування цих видань. Роль альманахів будь-якого періоду у літературному процесі є незаперечною. Для літератури немає принципово важливого значення частота виходу того чи іншого альманаху, його територіальна належність. Загалом історичні дослідження доводять, що поява цих видань короткочасна; вони часто репрезентують одну зі сторін літературного процесу, тому їхнє існування, яке обмежується одним чи кількома роками, а інколи й декількома випусками, є виправданим, — головним є здійснення його місії у літературному процесі.

На жаль, сучасний ринок літературних альманахів нестабільний, його основу становлять відомі авторитетні видання, що існують уже тривалий час, і зумовлюють нові видання, які майже щороку з'являються на книжковому ринку чи у комп'ютерному інформаційному просторі. Сучасні літературно-художні альманахи перебувають у тісному зв'язку з політологічним дискурсом теперішньої України; не менш важливою ознакою сучасних так званих «не-модерністських» альманахів є суб'єктивізм у відборі матеріалів до друку — визначальними є особисті літературні погляди головних редакторів. Такий критерій властивий альманахам «Курінь», «Слобожанщина», «Світанок» тощо [21, с. 15]. Це споріднює видання з літературними антологіями, які стали альтернативним явищем до літературної періодики на сучасному етапі. Ринкові умови, реалії літературного процесу та інші чинники спричинили втрату незначної кількості літературно-художніх альманахів на книжковому ринку. Зокрема, одні припинили своє існування, окремі змінили формат, інші втратили наклад. Альманахи репрезентують сучасний літературний процес, є його невід'ємною частиною і часом користуються більшим попитом у поціновувачів сучасної літератури, аніж періодичні видання. Серед таких слід зазначити: «Молоду націю», «Нову прозу», «ЛітАкцент», літературний альманах Форуму видавців у Львові тощо. Отже, вони відіграють важливу роль фіксації, систематизації та критичного аналізу знакових явищ сучасного літературного процесу, популяризації творчості молодих українських письменників; є важливою трибуною для розвитку фахової літературної критики.

У дослідженні сучасного інформаційного простору, ми прагнемо виявити й оцінити закономірності його становлення, формування, розвитку, передбачити напрями та шляхи вдосконалення комунікативного процесу. Пошуки таких закономірностей, а також взаємозв'язків між елементами комунікацій висувають (як першочергові) завдання виявлення типологічних особливостей засобів масової комунікації і потребують застосування відповідної методології (систематичні й ґрунтовні дослідження). Практичне вивчення літературних альманахів для визначення їх місця в системі ЗМІ передбачає виявлення типологічних ознак і характеристик, а також моделювання і прогнозування появи нових видань. Типологічна систематизація альманахів забезпечує усвідомлення

соціальної ролі художньої літератури та з'ясування організаційно-мотиваційної основи літератури.

Незаперечною є думка, що літературні альманахи всіх часів — це цінне надбання, яке стало предметом вивчення українськими письменниками та істориками різних літературних періодів, приводом для міркувань над розв'язанням важливих проблем літературознавства; це мужній, по-справжньому глибоко народний, патріотичний крок на шляху до утвердження національної самобутності українців.

Отже, літературні альманахи XIX–XX ст. мають неоціненне значення для української літератури. Альманахи висвітлюють і коментують цілий ряд проблем тогочасного життя, що є важливим джерелом для дослідження історії та літературного процесу України від XIX ст. і до сьогодні.

1. Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства: зб. наук. праць / навч.-метод. каб. вищ. освіти. — К., 1991. — 362 с. 2. Батраченко Л. В. Літературні альманахи в Україні : матер. наук.-теорет. конф. викл., асп., співроб. та студ. гуманіт. ф-ту / Л. В. Батраченко. — Суми : Вид-во СумДУ, 2005. — Ч. 2. — 136 с. 3. Бойко І. Українські літературні альманахи і збірники XIX — поч. XX ст. / І. Бойко — К., 1961. — 158 с. 4. Возняк М. С. З зарання української преси в Галичині / М. С. Возняк // Зап. Наук. т-ва ім. Тараса Шевченка. — 1912. — Т. 111. — 260 с. 5. Громада. Українська збірка / впорядк. М. П. Драгомановим ; Передне слово до «Громади». — Женева, печатня «Громади», 1878. — Вип. 1. — 101 с. 6. Дівич-гора: Альманах літераторів Обухівщини / ред. В. Трубай / Обухівське літературно-мистецьке братство; — Обухів: ГНИП, 2000. — 145 с. 7. Днестрянка. Альманах с календарем на рік звичайний 1877, виданий накладом русского Т-ва «Академич. кружок у Львові» заходом Й. Белая, А. Дольницького та інш. — Львів, 1876. — 236 с. 8. Дорошенко І. Українська журналістика і критика другої половини XIX століття / І. Дорошенко. — Львів, 1965. — 57 с. 9. Дубове листя. Альманах на згадку про П. О. Куліша / упоряд. : М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко. — К., 1903. — 278 с. 10. Єфименко П. С. Украинская литературная летопись. Полтав. губ. ведомости, неофиц. часть / П. С. Єфименко. — 1861. — № 8. — 154 с. 11. Законодавство України про інформацію // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1997. — № 5 — 288 с. 12. З-над хмар и з долин: Укр. Альманах: Зб. творив сьогочасних авторив ; впоряд. и уложыв М. Вороний. — О., 1903. — 254 с. 13. З потоку життя: альманах / упоряд. М. Коцюбинський, М. Чернявський. — Херсон, 1905. — 282 с. 14. Історія української дожовтневої журналістики : навч. посіб. для студ. вузів зі спец. «Журналістика» / О. І. Дей, І. Л. Моторнюк, М. Ф. Нечиталюк та ін. — Львів : Вищ. шк., Вид-во при ЛДУ, 1983. — 512 с. 15. Луна. Український альманах на 1881 р. Ч. 1. — К. : Вид-во Л. В. Ільницького, 1881. — 236 с. 16. Малишко Г. І. Естетична функція слова в поетичному творі: навч. посіб. для студ.-філологів вищ. навч. закладів / Г. І. Малишко, М. О. Лазарко, В. В. Федоров. — Суми : Собор, 2001. — 168 с. 17. «Молода Муза» і літературний процес кінця XIX — поч. XX ст. в Україні і Європі: тези доп. наук. конф., 19–20 листопада 1992 р. // АН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Львівське відділення Ін-ту сусп. наук. — Львів, 1992. — 83 с. 18. Нечиталюк М. Ф. «Білі плями» у вивченні історії української дожовтневої журналістики: деякі питання методології і критики наукових джерел // Українська журналістика і національне відродження / М. Ф. Нечиталюк. — К., 1992. — 145 с. 19. Перша ластівка: Альманах молодих українських письменників ; упоряд. М. Чернявський. — Херсон, 1905. — 290 с. 20. Русалка Дністрова: фольклорно-літературний альманах «Руської трійці» / Вступ. ст., приміт. М. Й. Шалагі. — К. : Дніпро, 1987. — 2006 с. 21. Світанок. Літературно-художній альманах. — Суми : Обласне вид-во, 1958. — 128 с. 22. Семків Р. А. Українська літературна періодика кінця дев'яностих («страх і трепет») / Р. А. Семків // Література плюс. — 1999. — Ч. 17–20. — 276 с. 23. Ткачук М. Світло «Русалки Дністрової» [Електронний ресурс] / М. Ткачук — Режим доступу : http://dt.ua/SOCIETY/svitlo_rusalki_dnistrovoyo-51474.html. 24. Українські літературні альманахи і збірники XIX — поч. XX ст. : бібліогр. покажч. / Уклад І. З. Бойко. — К. :

Вид-во «Наук. думка», 1967. — 371 с. 25. Українська літературна енциклопедія: В 5 т. / Ред. кол. І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. — К. : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 1: А–Г. — 536 с. 26. Франко І. Я. Українська альманахова література ; збір. творів: У 50 т. / І. Я. Франко — К., 1984. — Т. 27. — 324 с. 27. Хітрова Т. В. Зародження та розвиток альманахової літератури на Запоріжжі. Наукові записки інституту журналістики. / Т. В. Хітрова — К. : Ін-т журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2003. — Т. 12. — 185 с. 28. Художньо-технічне оформлення видань різних видів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1815>.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ АЛЬМАНАХОВ В УКРАИНЕ (СЕРЕДИНА XIX- НАЧАЛО XXI ВЕКА)

Обосновываются особенности исторического развития альманахов, необходимость их трансформации в современных условиях, изучение литературных альманахов сквозь призму условий их функционирования как изданий национальных меньшинств.

THE HISTORY OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF LITERARY ANTHOLOGIES IN UKRAINE (MIDDLE XIX- BEGINNING OF XXI CENTURY)

A ground of feature of historical development of almanacs, explanation of necessity of their transformation for modern terms, the study of literature almanacs through the prism of their operating conditions as editions of national minorities.

Стаття надійшла 05.11.2014

УДК [070(=112.2):314.151.3–054.7(=161.2)](436.1)

Н. М. Кулеша

Науково-дослідний інститут пресознавства ЛННБУ ім. В. Стефаника

ВІДЕНСЬКІ НІМЕЦЬКОМОВНІ ЧАСОПИСИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ РОКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІНФОРМУВАННЯ ШИРШОГО ПОЛІТИЧНОГО СВІТУ ПРО НАШІ ПОЛІТИЧНІ І КУЛЬТУРНІ ЗМАГАННЯ

Характеризуються німецькомовні часописи української еміграції, які виходили у Відні під час Першої світової війни — «Ukrainische Nachrichten», «Ukrainische Korrespondenzblatt» та «Ukrainische Blätter»; аналізується їх змістове наповнення.

Українське питання, політика, преса, пропаганда, популяризація, проблематика, цензура

Змушені рятуватися з окупованої царськими військами Східної Галичини з початком Першої світової війни у столиці габсбурзької імперії, дві провідні українські інституції, засновані українськими політичними діячами під-